

“ZAHIRIDDIN MUHAMMAD BOBUR: DAVLAT, HUQUQ VA ADOLAT TAFAKKUR
TIMSOLI”

Nazarov Elbek Shermahmatovich

Termiz Davlat univeristeti Yuridik fakukteti

Jinoyat huquqi va fuqarolik protsessi kafedrası o'qituvchisi.

Ibragimova Gulsanam Quvonchovna

Termiz Davlat univeristeti Yuridik fakukteti talabasi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18686146>

Annotatsiya. Ushbu tadqiqot Zahiriddin Muhammad Bobur tomonidan asos solingan davlat boshqaruvi tizimining konseptual asoslarini hamda uning huquqiy va axloqiy prinsiplarini yoritishga bag'ishlangan. Maqolada Bobur saltanatining barqarorligini ta'minlagan markazlashgan ma'muriy boshqaruv, vertikal hokimiyat va subedarlik institutining funksional xususiyatlari ilmiy tahlil qilinadi. "Boburnoma" asaridagi huquqiy diskurslar asosida hukmdorning adolat konsepsiyasi — hokimiyatning legitimligi va barqarorligi garovi sifatida talqin etilgan. Shuningdek, maqolada sud hokimiyatining xolisligi, soliq tizimidagi islohotlar va fuqaroviy huquqlarning himoyalanişi kabi masalalar bugungi kunning demokratik boshqaruv tamoyillari bilan qiyosiy o'rganiladi. Tadqiqot natijalari Bobur davlatchilik maktabining huquqiy merosi zamonaviy siyosatshunoslik va yurisprudensiya fanlari uchun fundamental nazariy manba ekanligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: Boburiylar davlatchiligi, siyosiy strategiya, adolat konsepsiyasi, huquqiy diskurs, ma'muriy boshqaruv, subedar, legitimlik, "Boburnoma".

Boburiylar davlat boshqaruvining asosi — hokimiyatning yuqoridan pastga qarab tartiblangan bo'ysunuv tizimi va qat'iy vertikal tuzilmaga tayangan. Davlat boshqaruvida subadorlik (viloyat hokimligi) instituti alohida o'rin tutgan bo'lib, subadorlar nafaqat ma'muriy, balki harbiy va sud vakolatlariga ham ega bo'lgan. Biroq, ularning vakolatlari markaziy hukumat tomonidan doimiy nazorat qilingan.

Bu tizimda "Check and Balance" (Tiqib qo'yish va muvozanat) elementlari mavjud bo'lib, mahalliy amaldorlar markaziy devon oldida shaxsan hisobdor bo'lganlar. Bu esa quyi bo'g'in boshqaruvining markaziy hokimiyat bilan huquqiy bog'liqligini ta'minlagan. Bobur huquqiy tizimida sud hokimiyatining mustaqilligi va xolisligiga alohida ahamiyat berilgan. Sud ishlari shariat normalari va davlat qonunlari (yasoh va tura) asosida, pog'onali sudlov tartibida yuritilgan.

Bobur qozilarning xolisligini davlat qonuniyligining asosiy garovi deb hisoblagan.

"Boburnoma"da keltirilgan voqealar tahlili shuni ko'rsatadiki, ayblovlar faqat guvohlik va ashyoviy dalillar asosida tasdiqlangan. Hukmdorning o'zi ham oliy sudya sifatida quyi sudlar chiqargan qarorlar ustidan shikoyatlarni (apellyatsiya) ko'rib chiqqan, bu esa fuqarolarning huquqiy himoyalaniş kafolatini oshirgan.

Boburning "Mubayyin" asari o'z davrining o'ziga xos Soliq kodeksi vazifasini bajargan.

Unda soliq turlari, ularni undirish tartibi va sub'ektlarning majburiyatlari qonuniy ketma-ketlikda aniq belgilangan: Soliq mutanosibliği uchun Soliq miqdori yerning unumdorligi va ekin turiga qarab belgilangan va bu haqqoniylik prinsipi. Huquqiy imtiyozlarda savdogarlar va hunarmandlar uchun noqonuniy yig'implarning (tamg'a) bekor qilinishi iqtisodiy faoliyatning

huquqiy himoyasini kuchaytirgan. Bobur jinoyat va jazo masalasida ayb uchun jazo muqarrarlighi prinsipiga qat'iy amal qilgan. Jinoyatning og'ir-yengilligi va unga beriladigan jazo chorasini o'rtasidagi muvozanat saqlangan. Intizomiy javobgarlik, harbiy boshqaruvda askarlarning tinch aholi mulkiga tajovuz qilishi eng og'ir jinoyat hisoblangan va buning uchun keskin yuridik sanksiyalar qo'llanilgan. Jazo nafaqat aybdorni jazolash, balki boshqa shaxslar tomonidan jinoyat sodir etilishining oldini olish (preventiv funktsiya) maqsadini ko'zlagan. Zahiriddin Muhammad Bobur nafaqat zabardast sarkarda va shoir, balki o'z davrining yetuk siyosiy-huquqiy tafakkur egasi sifatida ham tarixda muhim o'rin egallaydi. Uning "Boburnoma" asari hamda she'riy merosi hukmdorning boshqaruv jarayonida qanday prinsiplarga tayanib ish yuritganini aniq ko'rsatib beradi. Bobur nazarida adolat — davlat hokimiyatining asosiy tayanchi, rahbarlik esa nafaqat siyosiy vakolat, balki axloqiy mas'uliyat va yuksak fuqarolik burchidir. U boshqaruvni zo'ravonlik va kuchga emas, balki ma'naviy yetuklik, donolik va qonuniylikka asoslab olib borish zarurligini ta'kidlaydi.

Boburning siyosiy-falsafiy merosi, xususan "Boburnoma"da aks etgan qarashlar, adolat, rahbarlik madaniyati, davlat boshqaruvining huquqiy asoslari va axloqiy mezonlar bilan yo'g'rilganligi bilan ajralib turadi. Uning hayoti davomida kechgan siyosiy kurashlar, shaxsiy kechinmalar va hukmronlik tajribasi adolatli hukmdor qanday bo'lishi kerakligini amaliy misollar bilan namoyon etadi. Bobur uchun adolat — bu jamiyatdagi ijtimoiy tartibning emas, balki koinotdagi umumiy muvozanatning ham asosiy garovidir. Bu yondashuv islom huquqiy-falsafiy an'analari, Farobiy va Ibn Sino kabi mutafakkirlar qarashlarida keng uchraydigan tamoyillar bilan uyg'unlashadi. Bobur tushunchasida adolat — har bir insonning jamiyatdagi o'rnini to'g'ri belgilash, vazifalar va mas'uliyatlarni adolatli taqsimlash, aholining ehtiyojiga e'tiborli bo'lish, hokimiyat vakolatlaridan suiiste'mol qilmaslikdir.

Uning nazarida adolatga asoslangan boshqaruv — bu inson qadr-qimmatini himoya qiluvchi, huquq ustuvor bo'lgan davlat modelidir. Adolatning aksi sifatida u zulmni keskin qoralaydi. Bobur talqinida zulm — hokimiyatning noqonuniy qo'llanishi, xalqni ekspluatatsiya qilish, kuchli zafifga bosim o'tkazish va huquq-me'yorlardan chekinishdir. Bu kabi amallar nafaqat alohida shaxsga, balki butun jamiyat barqarorligiga xavf soluvchi illat sifatida ko'rsatiladi.

"Boburnoma" — shunchaki tarixiy xotiralar emas, balki davlat boshqaruvi amaliyoti, siyosiy tajriba va huquqiy tafakkurning yaxlit sintezidir. Unda Boburning amaldorlar, lashkarboshilar, ittifoqchilar va xalq bilan munosabatlarida adolat mezonlariga amal qilganini ko'rish mumkin. Ba'zan u o'z qarorlarini tanqid qiladi, ba'zan esa adolatdan chekinishning og'riqli oqibatlarini ochiq tan oladi. Bu holatlar Boburning boshqaruvda halollik va qonuniylikni asosiy mezon sifatida olganidan dalolat beradi.

Bobur hukmronlikni ne'mat emas, balki og'ir sinov sifatida ko'rgan. Podsholik — tashqi dushmanlarga qarshi kurashdan tashqari, insonning o'z nafsini, kibr va zolimlikdan yiroq bo'lishi uchun ichki ma'naviy kurash hamdir. She'riy misralarida: "Ko'ngul ulug'likni tortsa-da, ko'z adolatni izlar..." mazmunidagi baytlar uning turmush falsafasini, ma'naviy poklik va adolatga sadoqatini yaqqol aks ettiradi. Bu yondashuv uni nafaqat siyosiy arbob, balki yuksak axloqiy-falsafiy namunaga aylantiradi. Bobur ijodida zolim hukmdorlar, korrupsiya bilan shug'ullanuvchi amaldorlar, xalqni ezishga asoslangan tartiblar keskin tanqid qilingan.

U adolatni tiklash yoʻlida zarur hollarda qatʼiy choralar koʻrgan boʻlsa-da, har doim xalq farovonligi, ijtimoiy barqarorlik va ruhiy poklikni ustuvor qoʻygan. U qabilaviy kelishmovchiliklarni bartaraf etish, mahalliy hokimiyat vakillarini nazorat qilish, ijtimoiy tabaqalar oʻrtasida nisbiy tenglikni taʼminlashda adolat tamoyilini bosh mezon sifatida olgan.

Zahiriddin Muhammad Bobur jahon tarixida nafaqat Temuriylar renessansining davomchisi, balki davlat boshqaruviga intellektual yondashgan hukmdor sifatida eʼtirof etiladi.

Uning boshqaruv falsafasi faqat axloqiy oʻgitlardan iborat boʻlmay, aniq ijtimoiy-iqtisodiy va huquqiy islohotlar bilan yoʻgʻrilgan. Bobur faqat "Boburnoma"da emas, balki oʻzining "Mubayyin" asarida davlatning soliq tizimi va huquqiy asoslarini tartibga solgan. U zakot va xiroj miqdorlarini belgilashda xalqning iqtisodiy ahvolini hisobga olishni adolatning amaliy koʻrinishi deb bilgan. Uning nazdida, adolatli soliq tizimi — davlat barqarorligining moddiy kafolatidir.

Bobur nafaqat yangi yerlarni fath etgan, balki ularni oʻzaro hamjihatlik va madaniy yuksalish markaziga aylantirgan islohotchi hukmdordir. Uning boshqaruv tamoyillari quyidagi yangi qirralar bilan toʻldiriladi:

"Xatti Boburiy" va madaniy mustaqillikda Bobur davlat boshqaruvida muloqot va hujjat almashishning ahamiyatini chuqur anglagan. U oʻzining "Xatti Boburiy" deb nomlangan yangi alifbosini yaratish orqali nafaqat yozuvni soddalashtirdi, balki davlatning intellektual mustaqilligini taʼminlashga intildi. Bu — boshqaruvda axborot yetkazishning aniqligi va hamma uchun tushunarli adolatning bir qismi ekanligidan dalolat beradi. Bagʻrikenglik (Tolerantlik) va koʻp madaniyatlikda Bobur Hindistonda murakkab va turli din vakillari yashaydigan oʻlkada bagʻrikenglik siyosatini joriy etgan ilk hukmdorlardan biridir. U turli din va millat vakillarini kamsitmaslik, ularning urf-odatlarini hurmat qilish orqali jamiyatda ichki barqarorlikni saqlab qoldi. Bu yondashuv zamonaviy "inklyuziv boshqaruv" modelining oʻsha davrdagi koʻrinishi edi.

"Vasiyatnoma"dagi siyosiy meros qoldirishda esa tarixiy manbalarda Boburning oʻgʻli Humoyun mirzoga yozgan maxfiy vasiyatlari mavjud boʻlib, unda u: "Agarda adolatli boʻlishni istasang, odamlarning koʻnglidagi eʼtiqodiga daxl qilma", — deya uqtiradi. Bu — davlatning din va shaxsiy eʼtiqoddan ustun turuvchi, hammani birlashtiruvchi kuch boʻlishi kerakligi haqidagi muhim falsafiy xulosadir. Bobur boshqaruvida iqtisodiyot va ekologiya uzviy bogʻliq edi.

U joriy etgan "Chorbogʻ" uslubidagi bogʻdorchilik nafaqat estetik zavq, balki qishloq xoʻjaligini tizimlashtirish, sugʻorish tarmoqlarini yaxshilash va yangi oʻsimlik turlarini iqlimlashtirish (masalan, Qovun va uzumni Hindistonga olib kirishi) orqali xalqning farovonligini oshirishga xizmat qilgan. Bobur armiyada va davlat apparatida qatʼiy intizom oʻrnatgan, biroq buni avvalo oʻzidan boshlagan. Masalan, ogʻir harbiy yurishlar paytida u askarlari bilan bir xil ovqat yegan va bir xil qiyinchiliklarga chidagan.

Uning falsafasiga koʻra, rahbar oʻz qoʻl ostidagilardan koʻra koʻproq mehnat qilishi va kamroq imtiyozga ega boʻlishi lozim. Bobur turkiy tilning mavqeini yuksaltirish bilan birga, fors va hind tillarini ham mukammal egallagan. Bu unga qoʻshni davlatlar va mahalliy aholi bilan toʻgʻridan-toʻgʻri muloqot qilish, elchilik aloqalarida shaxsan ishtirok etish imkonini bergan. U diplomatiyani urushdan ustun qoʻygan va muzokaralar orqali qon toʻkilishining oldini olishga doim harakat qilgan.

Xulosa shuki, Zahiriddin Muhammad Boburning davlat boshqaruvi va insoniylik falsafasi — bu qudrat va maʼnaviyatning mukammal uygʻunligidir.

Uning hayot yo'li shuni ko'rsatadiki, haqiqiy hukmdor nafaqat tashqi hududlarni, balki birinchi navbatda o'z nafsini bo'ysundira olishi lozim. "Boburnoma" asarida o'z xatolarini mardona tan olishi va ulardan xulosa chiqarishi orqali u tarixdagi ilk "shaffof rahbar" timsolini yaratdi. Bobur uchun rahbarlik — bu imtiyoz emas, balki Yaratgan va xalq oldidagi muqaddas mas'uliyatdir. U kibrni adolatning eng katta dushmani deb bildi va hokimiyatni ma'naviy poklanish sinovi sifatida qabul qildi. Uning iqtisodiy islohotlari, huquqiy tartiblari va madaniy-ekologik qurilishlari (Chorbog'lar) davlatning faqat harbiy kuch bilan emas, balki bunyodkorlik bilan yuksalishini isbotladi.

Bugungi kunda Bobur merosi shunchaki tarixiy xotira emas, balki zamonaviy davlat boshqaruvi etikasi, kadrlar siyosati va ijtimoiy adolatni qaror toptirish borasida bebaho metodologik manbadir. U asos solgan maktab — rahbar kishi qat'iyatli strateg bo'lishi bilan birga, nozik qalb egasi, adolatli hakam va eng asosiysi, o'z xalqi uchun xizmat qiluvchi fidoyi inson bo'lishi kerakligini uqtiradi. Bobur — koinotdagi muvozanatni davlat boshqaruvida ko'rishni orzu qilgan va bunga amalda erishgan buyuk siymodir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Zahiriddin Muhammad Bobur. Boburnoma. – Toshkent: "O'qituvchi" nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2008. (Asosiy manba)
2. Zahiriddin Muhammad Bobur. Mubayyin. – Toshkent: "Yozuvchi", 2002. (Soliq va huquq masalalari bo'yicha)
3. Azamat Ziyo. O'zbek davlatchiligi tarixi. – Toshkent: "Sharq", 2000.
4. Hasano'ja Nisoriy. Muzakkiri ahbob (Do'stlar yodi). – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 1993. (Bobur shaxsiga zamondoshlarining bahosi)
5. G'aybulloh as-Salom, Ne'matulloh Otajon. Jahongashta "Boburnoma". – Toshkent: "Sharq", 1996.
6. V. P. Lamb. Babur-the Tiger: First of the Great Moghuls. – London, 1962. (Xorijiy tadqiqotchilar nigohida Bobur boshqaruv san'ati)
7. S. Azimjanova. Zahiriddin Muhammad Boburning Hindistondagi faoliyati va ijtimoiy-siyosiy qarashlari. – Toshkent: "Fan", 1966.
8. A. Qayumov. Zahiriddin Muhammad Bobur ijodiyoti. – Toshkent: "Ma'naviyat", 2011.
9. "Bobur ensiklopediyasi". – Toshkent: "Sharq" nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi Bosh tahririyati, 2014.